

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΕ ΜΙΑ ΝΕΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ «ΩΔΩΝ» ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ

Ο. Κύρια επιδίωξη τῆς δοκιμῆς* πού ἀκολουθεῖ εἶναι ἀφενὸς νὰ θέσει τὸ πρόβλημα μιᾶς νέας κριτικῆς ἐκδοσης τῶν εἴκοσι Ὁδῶν τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, ἀφοῦ πιά διαθέτουμε τὴν πολύτιμη ἐμπειρία μιᾶς πρώτης καλῆς, ἀλλὰ ὄχι ἀπόλυτα ἱκανοποιητικῆς, προσπάθειας ἀπὸ τὸν F. M. Pontani¹, καὶ ἀφετέρου νὰ προτείνει μιὰ ἄλλη λύση στὸ πρόβλημα αὐτό.

Οἱ συγκεκριμένες ἀνάγκες πού ὑπαγορεύουν μιὰ τέτοια προσπάθεια θὰ ἐκτεθοῦν ἀναλυτικὰ στὸ σχεδίασμα πού ἀκολουθεῖ. Στὸ τέλος θὰ παρατεθεῖ, ὡς μικρὸ δεῖγμα ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν πού προτείνονται, ἡ κριτικὴ ἐκδοσις τῆς πρώτης Ὁδῆς «Ὁ Φιλόπατρις» ἀπὸ τῆ συλλογὴ τῆς *Λύρας*. Ὁ σκόπιμος δοκιμαστικὸς χαρακτήρας αὐτοῦ τοῦ δημοσιεύματος ἐπιθυμεῖ νὰ προκαλέσει γόνιμη συζήτηση, γεγονός πού θὰ βοηθοῦσε στὸ μέλλον ἀποφασιστικὰ τὴν ἐνδεχόμενη ὀλοκληρωμένη παρουσίαση τῆς «πρότασης» αὐτῆς.

1.1. Ἀρχίζοντας, σημειώνουμε τὰ ἐντελῶς ἀπαραίτητα: Τὴν κύρια ἑλληνικὴ ποιητικὴ παραγωγή τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου (1792-1869) ἀποτελοῦν εἴκοσι Ὁδῆς² σὲ δύο συλλογές, πού ἐκδόθηκαν ἡ πρώτη στὴ Γενεύη τὸ 1824 μὲ

* Τὴν παρακίνηση γιὰ τὴ δοκιμὴ αὐτῆ, ἀλλὰ καὶ τὴν πολύτιμη συμπαράσταση, ὀφείλω στὸν κ. Ἀθ. Καμπύλη, καθηγητὴ τῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελλ. Φιλολογίας στὸ Πανεπ. τοῦ Ἀμβούργου, στὸν ὁποῖο ἐκφράζω τὶς θερμότερες εὐχαριστίες μου καὶ ἀπὸ τῆ θέσε αὐτῆ.

1. Ἀνδρέα Κάλβου, Ὁδαί. Κριτ. ἔκδ. F. M. Pontani. Εἰσαγ. Κ. Θ. Δημαρᾶς. Γλωσσάριο A. Gentilini. Ἀθήνα, Ἴκαρος 1970. Ὁ μόνθος γιὰ τὴν ἐτοιμασίαν μιᾶς τέτοιας ἐκδοσης εἶναι προφανής, ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του τὴν ἑλλειψὴ προηγούμενου προβληματισμοῦ γιὰ κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ Κάλβου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίπονη ἀντιβολὴ μὲ τὶς 15 τουλάχιστον προηγηθεῖσες ἐκδόσεις τῶν Ὁδῶν.

2. Ἀπὸ τὸν Δ. Γκίνη ἀνακαλύφθηκε (*Νέα Ἑστία* 23, 1938, 347-49) ἓνας «Εἰς Ἐλαίαν Ὕμνος» τυπωμένος στὴν Κέρκυρα τὸ 1830 (σήμερα στὴ Βιβλιοθ. τοῦ Μουσείου Μπενάκη, μονόφ. ἀρ. 1930), τοῦ ὁποῖου ἡ πατρότητα παραμένει ἀμφίβολη. Ἐπίσης ὁ M. Vitti (*A. Calvo e i suoi scritti in italiano*, Napoli 1960, σσ. 325-28) δημοσίευσε ἀπόσπασμα ἐνὸς νεανικοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Κάλβου (*Frammento dalla canzone a Napoleone*), τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν Br. Lavagnini (*La prima poesia in greco di A. Calvo*, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 47, 1972, 199-210) ἀναφέρεται στοὺς τυραννοκτόνους Ἀρμόδιο καὶ Ἀριστογείτονα καὶ πρέπει νὰ γράφτηκε τὸ πιθανότερο γύρω στὰ 1813-1814.

τὸν τίτλο *Ἡ Λύρα καὶ ἡ δευτέρα* στὸ Παρίσι τὸ 1826 μὲ τὸν τίτλο *Λυρικά*.

1.2. Γιὰ τὴν πρώτη συλλογὴ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας τὸ χειρόγραφο τῶν 10 'Ωδῶν, αὐτόγραφο τοῦ ποιητῆ (Βιβλιοθήκη Sainte-Généviève Παρισιῦ, ἀρ. 3408), στὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἔχει ἐπιφέρει διαδοχικὲς διορθώσεις (μὲ μελάνι καὶ μολύβι³) κυρίως ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων, καθὼς ἐπίσης διαγραφῆς καὶ ἀντικαταστάσεις λέξεων καὶ φράσεων, οἱ ὁποῖες χρονικὰ τοποθετοῦνται πρὶν ἀπὸ τὴ μορφή τῆς ἔκδοσης τῆς Γενεύης, ἐπειδὴ στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία⁴ ἔχουν υἱοθετηθεῖ ἀπὸ τὴν τελευταία. Ἐπίσης στὴν ἔκδοση τῆς *Λύρας* ὁ ποιητὴς ἔχει ἐπιτάξει, πλὴν τῆς «Ἐπισημειώσεως» (παρατηρήσεις γιὰ τὴ μετρικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ), τὶς «Σημειώσεις καὶ Πίνακα Λέξεων καὶ Φράσεων», ὅπου λέξεις τῶν 10 'Ωδῶν σχολιάζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ γαλλικά. Τὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης συμπληρώνει ἓνας σύντομος πίνακας (σ. 154) «Τῶν Ἡμαρτημένων Διόρθωσις» (στὸ ἐξῆς: Errata). Τὸ ἀντίτυπο μάλιστα τῆς *Λύρας*, τὸ ὁποῖο ὑπάρχει στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Société de Lecture τῆς Γενεύης (ἀρ. 12.968) διασώζει αὐτόγραφες προσθήκες τοῦ Κάλβου στὰ Errata⁵. Σημειωτέον ὅτι ὁ Πίνακας αὐτὸς μαζί μὲ τὶς προσθήκες εἶναι σπουδαιότατος γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς μορφῆς τοῦ κειμένου τῶν 'Ωδῶν, γιὰτὶ ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση τῆς τελευταίας θέλησης τοῦ ποιητῆ.

1.3. Γιὰ τὴ συλλογὴ *Λυρικά* δὲ διαθέτουμε, δυστυχῶς⁶, αὐτόγραφο τοῦ

3. Τὸ αὐτόγραφο τῆς *Λύρας* καθὼς καὶ τὸ κείμενο τῶν δύο ἐκδόσεων, τῆς Γενεύης καὶ τοῦ Παρισιῦ, εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ μελετήσω μὲ τὴ βοήθεια φωτογραφιῶν ἀπὸ μικροφίλμ, τὶς ὁποῖες εὐγενικὰ ἐτοίμασαν γιὰ τὸ Βυζαντινὸ καὶ Νεοελληνικὸ Τμῆμα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀμβούργου οἱ καθηγητὲς κ.κ. Γ. Κεχαγιόγλου καὶ Ξ. Α. Κοκόλης, τοὺς ὁποῖους καὶ εὐχαριστῶ θερμά. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ αὐτόγραφο τῆς *Λύρας*, οἱ παρατηρήσεις μου στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς πρώτης 'Ωδῆς γιὰ τὶς διορθώσεις ποὺ ἔχει ἐπιφέρει ὁ Κάλβος ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ μελάνι (ὅποτε ἡ ἀρχικὴ γραφὴ δύσκολα διακρίνεται στὴ φωτογραφία) βασίζονται σὲ αὐτοψία (Ἰούλιος 1984).

4. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ περιπτώσεις ὅπου μεταγενέστερη γραφὴ στὴν ἀκριβῶς ἀπέναντι ἄγραφο σελίδα (verso) τοῦ αὐτογράφου δὲν υἱοθετεῖται στὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης ἀπὸ τὸν ποιητῆ, ἀλλὰ προτιμᾶται ἡ ἀρχικὴ, ὅπως: Π 95 τὰς κεφαλὰς των (τὸ μέτωπόν τους postea in verso folii antecedentis corr.) Κ: τὰς κεφαλὰς των G (βλ. sigla σ. 349). Λόγω τῶν πολλαπλῶν διαφορῶν μεταξὺ αὐτογράφου καὶ ἔκδοσης τῆς Γενεύης πρέπει νὰ ὑποθέσει κανεὶς πὼς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μεσολαβεῖ κάποια ἄλλη μορφή, ἡ ὁποία πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὴ μορφή τοῦ κειμένου τῆς Γενεύης, ἂν δὲν ταυτίζεται ἀπόλυτα μ' αὐτὴν γιὰτὶ δὲν εἶναι δυνατόν τόσες πολλὲς ἀλλαγές καὶ διορθώσεις νὰ ἔγιναν κυριολεκτικὰ ἐπὶ τοῦ πιεστηρίου. Πρβ., σχετικὰ, ὅσα χρήσιμα σημειώνει μὲ ἀφορμὴ τὰ Errata ὁ Ξ. Α. Κοκόλης, *Διαδοχικὰ στάδια στὴ διαμόρφωση τῶν 'Ωδῶν τῆς Λύρας τοῦ Κάλβου*, *Ἑλληνικά* 19 (1966) 362-63.

5. Ὁ Pontani συμβουλευτήκε τὶς προσθήκες τοῦ ἀντίτυπου αὐτοῦ, ὅπως σημειώνει (*Ἄ. Κάλβου 'Ωδαί*, ὅ.π., σ. 20), γιὰ τὴ δική του κριτικὴ ἔκδοση.

6. «Δυστυχῶς», γιὰ τὸν λόγο ὅτι δὲν μᾶς δίνεται ἔτσι ἡ δυνατότητα νὰ ἀνιχνεύσουμε τὴν πορεία τῆς σύνθεσης ἀπὸ πρῶτο χέρι, δηλαδὴ μέσα στὸ ἐργαστήρι τοῦ ποιητῆ. Καὶ αὐτὸ ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα στὴν περίπτωση τοῦ Κάλβου, ἐπειδὴ μᾶς εἶναι χρήσιμη ἔχει μόνον ἀπὸ

ποιητή, παρά μόνο την έκδοση του Παρισιοῦ, στην οποία τις 10 ὼδες τοῦ Κάλβου συνοδεύει γαλλική μετάφραση τοῦ P. de Censay και ἀκολουθεῖ μιὰ ἐπιλογή ποιημάτων τοῦ Χριστόπουλου. Ἐπὶ πλέον ἄς σημειωθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κάλβος φρόντισε προσωπικὰ τὴν έκδοση και τῶν δύο συλλογῶν του⁷.

2. Κατὰ καιροὺς ἔχουν γίνεαι δεκαπέντε περίπου ἐκδόσεις⁸ τῶν δύο συλλογῶν μὲ κύριο μέλημα τὴν ὀρθογραφική και μορφολογική ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, κατὰ τὴν κρίση τοῦ ἐκάστοτε ἐκδότη. Οἱ διαφορὲς μεταξὺ τοῦ κειμένου τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν και τοῦ κειμένου τῶν ἀρχικῶν ἐκδόσεων τῆς Γενεΐης και τοῦ Παρισιοῦ, καθὼς ἐπίσης και οἱ διαφορὲς ποὺ παρατηροῦνται στὶς «λύσεις» ποὺ προτιμᾷ ἢ καθεμιὰ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ προαναφερθέντος στόχου εἶναι ὁμολογουμένως ἐντυπωσιακές. Ἄν σ' αὐτὸ προστεθοῦν ὁ ἐνίοτε ὑπερβολικὸς ζῆλος τοῦ ἐκδότη και τὰ τυπογραφικὰ σφάλματα, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὸ μέγεθος τῆς παραποίησης τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ καλβικοῦ κειμένου⁹. Γιατὶ βέβαια κανεὶς δὲν ἀντιμετώπισε μὲ συνέπεια τὸ πρόβλημα τοῦ νὰ ἔχουμε «τὰ ἑλληνικά μὲ τὴν ὀρθογραφία και τὴ στίξη τοῦ Κάλβου»¹⁰, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Γιώργου Σεφέρη, ποὺ πρῶτος διατύπωσε αὐτὸ τὸ αἴτημα.

3.1. Ἀνταποκρινόμενος στὴν πρόταση αὐτὴ ὁ F. M. Pontani, ἀσχολήθηκε

αἰσθητική, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ μορφολογική πλευρά, ἢ σύγκριση τῆς ἀρχικῆς και τῆς τελικῆς του θέλησης, ἐφόσον μ' αὐτὸ τὸν τρόπο διαπιστώνουμε μὲ μεγαλύτερο ποσοστὸ βεβαιότητος τὴν ἐξελικτική πορεία ὄχι μόνο τοῦ ποιητικοῦ ἀλλὰ και τοῦ γλωσσικοῦ του αἰσθητηρίου.

7. Περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά μὲ τὶς πρῶτες ἐκδόσεις τῶν ὼδῶν και τὸ αὐτόγραφο τῆς *Λύρας* (ἀνακάλυψη, περιγραφή) βλ. Γ. Θ. Ζώρα, *Κάλβου ὼδαὶ μετὰ τῆς πρώτης γαλλικῆς μεταφράσεως*, Ἀθῆναι 1962 (Σπουδαστήριο Βυζ. και Νεοελλ. Φιλολογ. τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν, ἀρ. 33), σ. 7-9 και 156-160 ἀντίστοιχα.

8. Ἡ παλαιότερη χρονολογεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ 1864. Βλ. πρόχειρα τὸν σχετικὸ κατάλογο: F. M. Pontani, *Ἀνδρέα Κάλβου ὼδαί*, ὅ.π., σ. 21-23.

9. Ἐνδεικτικὰ ἀξίζει ν' ἀναφερθοῦν ὀρισμένες ὑπερβολὲς τῆς ἐπέμβασης τῶν ἐκδοτῶν στὸ κείμενο (ἀποτέλεσμα ἀμέλειας ἀλλὰ και ὑπερβάλλοντος ζήλου), ποὺ συνίστανται κυρίως σέ: (τὰ sigla σύμφωνα μὲ τὴν έκδοση Pontani)

1) ἀντικατάσταση λέξεων και φράσεων, ὅπως I 15 μέρη Me pro ἔθνη KG V 108 σύμβολα M² pro σίμβλα KG VII 54 στενάζουσι Si et omnes ante Gal pro σταζουσι KG VIII 20 πέφτουν στὸν ἄδην (= VIII 15) M² pro φωτὸς και δόξης KG X 130 αἰθέρα. Me pro ἀέρα. KG XII 74 παίγνια Me pro παιγνίδια P XVII 81 και ταῦτα Me pro οὕτως P

2) διαστρέβλωση τῆς μορφολογίας μιᾶς λέξης: V 75 λαμπηδοφόροι Z³ pro λαμπαδηφόροι KG IX 20 χέρει R pro χέρι KG XIII 61 πολυέλαιος Z³ pro πολυέλεος P

3) παραλείψεις λέξεων ἢ στρωφῶν: VIII 115 μόνον om. Me XV 151-155 totam stropham om. Me.

10. Γ. Σεφέρη, Πρόλογος γιὰ μιὰ έκδοση τῶν «ὼδῶν», *Δοκιμές*, τόμ. Α', Ἰκαρος, Ἀθῆνα 1974, σ. 181.

γιὰ ἀρκετὰ χρόνια μὲ τὸ πρόβλημα μιᾶς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν Ὠδῶν¹¹, ἐνασχόληση ποὺ κατέληξε στὴ γνωστὴ κριτικὴ ἔκδοση, ἢ ὁποία ἔγινε μὲ τὴν προοπτικὴ «να ἔχουμε τὸν Κάλβο ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἀτόφιο καὶ χωρὶς τὴν παρεμβολὴ τῆς ἰδιοσυγγρασίας τρίτων»¹². Ὁ Pontani, ὕστερα ἀπὸ «ἐπιμελῆ θεώρηση τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων»¹³, θέλησε νὰ στηρίξει τὴν ἔκδοσή του στὴν editio princeps τῶν δύο συλλογῶν, τὶς ὁποῖες ὀρθὰ θεώρησε ὡς «γνήσια κι ὀριστικὴ ἔκφραση τῶν ὀρθογραφικῶν καὶ μορφολογικῶν προτιμήσεων τοῦ Κάλβου»¹⁴, ἐφόσον ὁ ποιητὴς ἐπιμελήθηκε προσωπικὰ τὴν ἔκδοση τῶν συλλογῶν του. Προσπάθησε, λοιπόν, νὰ ἀναπαραγάγει, ὅσο γινόταν πιστότερα, τὴ μορφή τῆς πρώτης ἔκδοσης κάθε συλλογῆς, χωρὶς σημαντικὲς ἐπεμβάσεις.

3.2. Τρεῖς εἶναι οἱ βασικὲς ἀρχές, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Pontani, στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσής του, ὑπόσχεται νὰ ἐργαστεῖ: Πρῶτον, νὰ διατηρήσει τὶς ὀρθογραφικὲς συνήθειες ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὲς τοῦ ποιητῆ ἢ καὶ τῆς ἐποχῆς του (πληθ. θηλ. ἄρθρου ἦ) καὶ νὰ μὴ διορθώσει τὰ ἀναμφισβήτητα λάθη στὴν ὀρθογραφία (κῆτρων), στὸν τονισμό (εὐκοδῆ), στὴν κλίση τῶν ὀνομάτων (Δάματρα), τῶν ἐπιθέτων (δαμιλῆν) καὶ τῶν ρημάτων (ἐπλοῦτη = ἐπλοῦται).

Δεύτερον, νὰ διατηρήσει τὶς ἀσυμφωνίες καὶ ἀσυνέπειες ἀνάμεσα στὶς δύο συλλογές ἢ καὶ μέσα στὴν καθεμιὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ: α) τὴ χρῆση τῶν κεφαλαίων («Ὀλυμπος/ὄλυπος), τῶν πνευμάτων (ἄδης/ἄδης) καὶ τῶν τόνων (ἐαν/ἐάν) β) τὰ συμπλέγματα τῶν συμφώνων (σύννεφα/σύνεφα) γ) τὴν κατάληξη τῶν ρημάτων (-ώνω/-όνω) δ) τὸ σχηματισμὸ τῆς ὑποτακτικῆς κτλ.¹⁵

11. F. M. Pontani, Per un' edizione critica di Kalvos, *Helikon* 4 (1964) 83-98. Τοῦ ἴδιου, Questioni Kalviane, *Atti dell' Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 124 (1965-66) 287-324.

12. Βλ. ἐδῶ σημ. 10.

13. F. M. Pontani, *Ἀνδρέα Κάλβου Ὠδαί*, ὁ.π., σ. 17. Δὲν ἐξηγεῖ ὁμως τὴ χρησιμότητα μιᾶς τόσο ἐπίπονης προσπάθειας. Ἐναφέρει μόνον τὴ βοήθεια ποὺ προσφέρει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στὸν ἀναγνώστη γιὰ νὰ παρακολουθήσει τὴν αἰστορία τοῦ Καλβικοῦ κειμένου» (ὁ.π., σ. 18). Ἄλλὰ ὁποιαδήποτε ἔκδοση, ἢ ὁποία ἔπεται τῆς editio princeps καὶ μάλιστα ἐφόσον ἢ τελευταία μᾶς παραδίδεται χωρὶς χάσματα, παύει νὰ ἔχει τὴν παραμικρὴ σημασία γιὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου τῶν Ὠδῶν. Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει, ὡς γνωστόν, καὶ μὲ τὴν παράδοση ἀρχαίων ἢ βυζαντινῶν κειμένων ἀπὸ περισσότερους τοῦ ἐνὸς κώδικες. Ἐφόσον μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀποτελοῦν ἀπόγραφα σωζόμενων μαρτύρων τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς ἀγνοήσουμε (codices eliminandi). Ἡ μοναδικὴ ἴσως χρησιμότητα τῆς ἀντιβολῆς τῶν μεταγενεστέρων ἐκδόσεων τῶν Ὠδῶν εἶναι νὰ γνωρίζει κανεὶς τὶς διορθώσεις ποὺ προτάθηκαν, οὕτως ὥστε νὰ ἀποφύγει τὸ ἀτόπημα νὰ τὶς οἰκειοποιηθεῖ. Καὶ πάλι ὁμως τέτοιες περιπτώσεις θὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιες, ἐφόσον ἢ ἐπέμβαση τοῦ κριτικοῦ ἐκδότῃ στὸ καλβικὸ κείμενο προτίθεται νὰ περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο δυνατόν. Θὰ ἦταν χρήσιμο πάντως νὰ ἀφιερωθεῖ ἰδιαίτερο κεφάλαιο τῆς Εἰσαγωγῆς μιᾶς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν Ὠδῶν στὴν ἀναλυτικὴ κριτικὴ παρουσίαση τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν.

14. F. M. Pontani, *Ἀνδρέα Κάλβου Ὠδαί*, ὁ.π., σ. 18.

15. Ἡ ἀσάφεια τοῦ «κτλ» πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς συμπεριλαμβάνει σιωπηρὰ καὶ

Τρίτον, να επέμβει μονάχα όπου οι ασυνέπειες οφείλονται, κατά τη γνώμη του, σε τυπογραφικά παροράματα (γράφει π.χ. παντού: 'κεϊ, 'να, 'ποῦ) λαμβάνοντας υπόψη του και την ὀρθογραφία τοῦ χφ και τοῦ «Πίνακα Λέξεων και Φράσεων» τῆς *Λύρας*.

3.3.1. Σε γενικές γραμμές, δὲ θὰ εἶχε νὰ διαφωνήσει κανείς με τις παραπάνω ἀρχές· ὅμως, συγκρίνοντάς τες με τὴν ἐφαρμογή τους στὴν ἔκδοση τῶν 'Ωδῶν, θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσει τὰ ἑξῆς:

Ὁ Pontani, ἐργαζόμενος, σύμφωνα με τὴν τρίτη ἀρχή, κατέληξε νὰ ἐνοποιήσει ὀρισμένους τύπους σ' ὀλόκληρο τὸ σῶμα τῶν 'Ωδῶν, ὅπως π.χ. 'κεϊ, 'να, 'ποῦ, ἐπειδὴ κατὰ τὴ γνώμη του ἡ διαφορετικὴ γραφή τους ὀφειλόταν σὲ ἀβλεψία, παραβλέποντας σ' αὐτὲς τις περιπτώσεις τὴ δεύτερη ἀρχή ποῦ ὁ ἴδιος εἶχε θέσει, νὰ διατηρήσει, δηλαδή, τις ἀσυμφωνίες και ἀσυνέπειες ποῦ ὑφίστανται ἀνάμεσα στὶς δύο συλλογές.

3.3.2. Ἀναλυτικότερα: στὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης ἡ λέξη 'ποῦ ἀπαντᾷ με τὴ μορφή αὐτὴ 4 φορές (+ 1 στὸν «Πίνακα»), ἐνῶ μόνο δυὸ φορές με τὴ μορφή ποῦ (IV 12 και VIII 66). Ἀντίθετα στὰ *Λυρικά* ὁ τύπος: 'ποῦ ἀπαντᾷ μόνο μία φορά (XIII 122) και 13 φορές ὁ τύπος: ποῦ¹⁶. Τὰ δεδομένα μᾶς ὀδηγοῦν στὸ ἑξῆς συμπέρασμα: α) στὴ *Λύρα* (1824) ὁ τύπος ποῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυπογραφικὴ ἀβλεψία, γιατί ἔχουμε τὴ βεβαιότητα τῶν 4 χωρίων τοῦ τύπου: 'ποῦ, και ἐπὶ πλέον τὸν ἴδιο τύπο στὸν «Πίνακα». Ἡ ἐπέμβαση εἶναι δικαιολογημένη· β) στὰ *Λυρικά* (1826), ὅμως, τὰ δεδομένα ἀντιστρέφονται: ὁ τύπος 'ποῦ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐδῶ ὡς «αἰρετικὸς» (ἀπαντᾷ μόνο μία φορά). Ἐπομένως ἐπιβάλλεται νὰ διορθωθεῖ, ἀφοῦ τὸν «κανόνα» ἀποτελεῖ σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ ὁ τύπος ποῦ (13 φορές).

Ἡ τυπογραφικὴ ἀβλεψία εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευτεῖ διαφορετικὰ ἐδῶ, σύμφωνα πάντα με τὰ ἐσωτερικὰ δεδομένα τῆς συλλογῆς αὐτῆς. Κανείς ἄλλωστε δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει τὴν ἔλλειψη σιγουριᾶς (ἢ, γιατί ὄχι, και τὴν ἐξέλιξη) στὶς γνώσεις και τις ἀντιλήψεις τοῦ Κάλβου περὶ ὀρθογραφίας, ἔλλειψη ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ ὀδήγησε σ' αὐτὴ τὴν παλινδρόμηση, γεγονός ποῦ και ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ Pontani ἀναγνωρίζει και παραδέχεται σ' ἄλλες περιπτώσεις¹⁷.

ἄλλες παρόμοιες προσπάθειες γιὰ διατήρηση τῶν ἀσυμφωνιῶν και ἀσυνεπειῶν ἀνάμεσα στὶς 2 συλλογές ἢ και μέσα στὴν καθεμιά; Τὰ πράγματα ὅμως ἔχουν διαφορετικὰ, βλ. ἐδῶ 3.3.2.

16. Συγκεκριμένα στὰ χωρία: XII 48, XIII 39, XIII 53, XIII 162, XIV 19, XIV 110, XV 148, XVII 97, XVIII 1, XVIII 63, XIX 68, XX 7, XX 43. Στὸ Γλωσσάριο τῆς A. Gentilini (ἔκδ. Pontani, σ. 216, λήμμα: ὀποῦ/'ποῦ) νὰ προστεθεῖ στὸ 'ποῦ τὸ χωρίο XVIII 63 και τὸ χωρίο XX 43, ποῦ ἐσφαλμένα συγκαταλέγεται στὰ χωρία τοῦ ὀποῦ.

17. Γιὰ παράδειγμα, στὰ χωρία II 81 και 117 τῆς *Λύρας* ὁ Pontani υἰοθετεῖ (ὀρθά) τὴ γραφὴ τῆς Γενεύης *φῦγε* (τὸ χφ *φῦγε* και στὶς δύο περιπτώσεις), ἐνῶ στὸ χωρίο XVII 96 τῶν *Λυρικῶν*, τὴ γραφὴ *φῦγε* (bis) τῆς ἔκδοσης τοῦ Παρισιοῦ. Θὰ ἦταν σφάλμα νὰ ἐνοποιηθεῖ ἡ

3.3.3. Συνεπῆς πρὸς τὴν τρίτη ἀρχὴ τοῦ Pontani εἶναι ἡ συμμόρφωση τοῦ τύπου νά (XI 93)¹⁸ τῆς συλλογῆς τοῦ Παρισιοῦ πρὸς τὸν τύπο 'να, γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης καὶ τὸν «Πίνακα», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανειλημμένη χρῆση του στὰ *Λυρικά*.

Διαφορετικῆς φύσεως, ὅμως, εἶναι ἡ ἐπέμβαση ποὺ ἐπιχειρεῖται στὰ χωρία VI 63 καὶ XIX 22, ὅπου τὸ μόριο 'να ἔχει ὑποστει ἐκθλιψη. Στὴν πρώτη περίπτωση τὸ χφ καὶ ἡ ἔκδ. τῆς Γενεύης συμφωνοῦν στὸν τύπο ν', παραλείποντας τὴν ἀρχικὴ ἀπόστροφο, ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωση ἡ μοναδικὴ πηγὴ, δηλ. ἡ ἔκδ. τοῦ Παρισιοῦ, παραδίδει τὸν τύπο 'ν χωρὶς τὸ ἀπαραίτητο σημεῖο τῆς ἐκθλίψης. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὁ Pontani διορθώνει σὲ 'ν'. Ἀλλὰ ὁ τύπος αὐτός, ὅσο κι ἂν φαίνεται δικαιολογημένος ('να→'ν') δὲ μαρτυρεῖται ἀπὸ καμμιά πηγὴ τοῦ καλβικοῦ κειμένου. Ὁ «Πίνακας» καὶ ἄλλα χωρία μᾶς ἐγγυῶνται γιὰ τὸν τύπο 'να, ὄχι ὅμως καὶ γιὰ τὸν τύπο 'ν', ὁ ὁποῖος σὲ τελευταία ἀνάλυση εἶναι δικό μας κατασκευάσμα καὶ ὄχι τοῦ Κάλβου.

Ἄς δοῦμε, ὅμως, τί προτιμᾷ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις, τουλάχιστον στὰ *Λυρικά*. Τὸ χωρίο XVI 47: 'νάγοράσητε¹⁹ εἶναι ὅμοια περίπτωση μὲ τὸ χωρίο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ (XIX 22): 'ν ἀναπαυθῆς. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὴν τυπογραφικὴ ἀβλεψία νὰ διορθώνεται, ἂν συνθέσουμε τίς δύο λέξεις —ποὺ μποροῦμε νὰ εικάσουμε πῶς ἀπὸ τυπογραφικὴ ἀμέλεια²⁰ ἢ παρανόηση τυπώθηκαν ἀπομακρυσμένες ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη— σὲ μιὰ λέξη: 'νάναπαυθῆς. Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο ἐπίμαχο χωρίο τῆς *Λύρας* (VI 63): ν' ἀποσπάσετε, ποὺ ἀποτελεῖ σύμφωνη γραφὴ χφ καὶ ἔκδ. τῆς Γενεύης, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀνάλογη ἔνδειξη στὰ *Εἰργατα*, εἶναι προτιμότερη ἢ διατήρηση τῆς γραφῆς αὐτῆς, ἢ ὁποία ἐν τέλει δὲν ἀποτελεῖ τρομακτικὴ ἀσυνέπεια στὸ ὅλο ὀρθογραφικὸ σύστημα τοῦ μορίου 'να (οἱ ἀσυνέπειες ἄλλωστε δὲν εἶναι ἄγνωστες στὸ καλβικὸ κείμενο).

3.4.1. Πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἀναγραφὴ συγκεκριμένων περιπτώσεων,

ὀρθογραφία τοῦ τύπου καὶ στὶς δύο συλλογές. Ἡ παλινδρόμηση τοῦ 1826 (*Λυρικά*) στὸν τύπο τοῦ χφ τῆς *Λύρας* (πρὶν ἀπὸ τὸ 1824) εἶναι πολύτιμη ἔνδειξη γιὰ τὴν ἀμφιταλάντευση τοῦ ποιητῆ.

18. Ἡ συμμόρφωση τοῦ τύπου 'νά (XIII 15) πρὸς τὸν συνῆθη 'να εἶναι εἰκονικὴ, γιὰτὶ ἀπλούστατα τέτοιοι τύποι δὲν ἀπαντᾷ στὸ χωρίο XIII 15 τῆς ἔκδ. τοῦ Παρισιοῦ (σ. 44, στρ. γ', στίχ. 5). Ἄντ' αὐτοῦ ἔχουμε τὸν συνῆθη 'να, ὁ ὁποῖος δὲ χρειάζεται διόρθωση καὶ ἐπομένως ἡ ἀποδοχὴ τῆς διόρθωσης τοῦ Gal ἀπὸ τὸν Pontani καθὼς καὶ ἡ ἀντίστοιχη μνεία στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (σ. 109: 'νά P: corr. Gal) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ περιττή.

19. Ἀλλὰ καὶ τὰ χωρία XVI 16 'νῆχωμεν καὶ XIX 18 'νῆτρεχες τῆς ἴδιας συλλογῆς.

20. Παρόμοια τυπογραφικὴ ἀμέλεια συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἴδιας συλλογῆς. Στὸ χωρίο XII 117 οἱ λέξεις: ἡ 'Ελευθερία εἶναι τυπωμένες: ἢ 'Ελευθερία (βλ. ἔκδ. τοῦ Παρισιοῦ, σελ. 38, στρ. κδ', στίχ. 2).

στις οποίες ο Pontani παρουσιάζει έσφαλμένες ή έλλιπείς μνείες στο υπόμνημα, κρίνουμε άναγκαίο να σημειώσουμε τρεις περιπτώσεις, στις οποίες τυπογραφικά σφάλματα (;) παρέχουν διαστρεβλωμένη εικόνα του κειμένου του χφ αλλά και της πρώτης έκδοσης της *Λύρας* και των *Λυρικῶν*.

3.4.2. Στο χωρίο II 62 ο τύπος *Ἀχαιῖδας*, ο οποίος υίοθετείται από τον Pontani παραδίδεται από το αυτόγραφο, ενώ (όπως πληροφορούμαστε από το υπόμνημα της έκδ. Pontani, σ. 37) ο τύπος *Ἀχαιῖδας*, ο οποίος παραδίδεται από την έκδ. της Γενεύης, δέν προτιμάται. Ἀνατρέχοντας, όμως, στο αυτόγραφο και στην έκδοση της Γενεύης διαπιστώνει κανείς πως ο Κάλβος γράφει σέ άμφοότερες τις περιπτώσεις: *Ἀχαιῖδας*, ενώ ο τύπος *Ἀχαιῖδας* (ο οποίος σημειωτέον είναι και ο όρθός²¹) του είναι άγνωστος. Σύμφωνα με τις άρχές της έκδοσής του, ο Pontani δέν έπρεπε να επέμβει στο κείμενο, αφού ο τύπος της έκδ. της Γενεύης, την οποία άναπαράγει πιστά, είναι ο όρθός (σύμφωνα πάντα με τά όσα ο ίδιος άναγράφει στο υπόμνημα). Στην πραγματικότητα, ή σύμφωνη γραφή αυτόγράφου και έκδοσης δέ δικαιολογεί οποιαδήποτε επέμβαση. Ἡ μόνη άναγκαία άναγραφή στο υπόμνημα θά ήταν ἴσως: *Ἀχαιῖδας* sic KG pro *Ἀχαιῖδας*.

3.4.3. Στο χωρίο VI 57 ο Pontani υίοθετεί τον τύπο του αυτόγρ. *βαθέως* χωρίς να σημειώνει το παραμικρό στο υπόμνημα. Ἀπό την άλλη μεριά ή έκδ. της Γενεύης παρέχει το όρθό *βαθέος*. Τυπογραφικό σφάλμα της έκδ. Pontani²²:

3.4.4. Στο χωρίο XIV 51 ο Pontani υίοθετεί τη γραφή *άνθηρόν*, ενώ ή έκδ. του Παρισιοῦ παρέχει τον τύπο *άνθηρόν*. Ἡ Α. Gentilini έχει στο Γλωσσάριο τον όρθό τύπο *άνθηρόν* (άπαξ λεγόμενο στο σύνολο των Ὠδῶν). Πρόκειται προφανώς για τυπογραφική άβλεψία.

3.5. Στη συνέχεια άναγράφονται, ύστερα από άντιβολή με το αυτόγραφο (K) και την πρώτη έκδοση της *Λύρας* (G) και των *Λυρικῶν* (P), οί κυριότερες περιπτώσεις για τις οποίες ή έκδ. Pontani υίοθετεί δική της γραφή (στίξη κτλ.) στο κείμενο, και άκόμη περιπτώσεις για τις οποίες δέν παρέχει καμιά ή παρέχει έλλιπή ή και έσφαλμένη πληροφορία στο κριτικό υπόμνημα²³:

I 24 *είσων ή χαρά* K: *είσαι τῶν δνεύρων μου* G

I 93 *σύννεφα* K: *σύννεφα* G

II 16 *μέ* K: *με* G

21. Βλ. πρόχειρα: Liddell-Scott-Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1940, στο λήμμα *Ἀχαιῖς*, -ίδος (sc. γυνή): Achaian woman. Ὁ τύπος **Ἀχαιῖς* είναι άμάρτυρος.

22. Ἡ Α. Gentilini παρέχει στο Γλωσσάριο για το χωρίο VI 57 τον όρθό τύπο: *βαθέος* (άπαξ λεγόμενο στην πώση αυτή σ' όλόκληρο το σώμα των Ὠδῶν).

23. Στη συνέχεια χρησιμοποιούνται τά sigla της σ. 349. Ἡ άρίθμηση των Ὠδῶν και των στίχων κατά την έκδοση Pontani.

- II 44 χάνονται, K: χάνονται G
 II 47 Ἥλιος K: Ἥλιος, G
 II 51 Οὕτως τάγματα μύρια (Οὕτως τὰ μύρια τάγματα postea corr.) K: Οὕτως τὰ μύρια τάγματα G
 II 53 Ἄλλ' ἢ Ἀσπίς τῶν Ἑλλήνων (Ἄλλά, ὦ ἀσπίς Ἑλλάδος postea corr.) K: ἀλλά, ὦ Ἀσπίς Ἑλλάδος G
 II 54 Ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἄστραψεν (σὺ ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἄστραψες postea corr.) K: σὺ ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἄστραψες G
 II 57 λακόνων KG: λακόνων G²⁴
 II 60 τῆς KG: τοῦ G²⁴
 II 62 Ἀχαΐδας KG²⁴
 II 71 Καίγῳ, καίγῳ K: Καίγῳ, καίγῳ G
 II 72 δίνει K: δίνει G: δίδει G²⁴
 II 89 εἰρησιμένα K: ἠριπομένα G
 II 95 τὰς κεφαλὰς των. (τὸ μέτωπόν τους postea corr.) K: τὰς κεφαλὰς των. G
 III 18 μὲ K: με' G
 III 20 κατασχισμένα KG: κατασχισμένα G²⁴
 III 28 Σβησθὲν K: σβησθὲν G / λειβανιστήριον KG: λιβανιστήριον G²⁴
 III 32 Τί εἶναι; K: τί εἶναι; G
 III 37 Ἴδου K: ἰδοῦ G
 III 49 ἄδην, ... K: ἄδην ... G
 III 65 σου· ex σου. corr. K: σου· G
 III 68 ἄφηκα (ἄφ supra ἄφηκα primum ser. deinde del.) K: ἄφηκα G
 III 101 ἐμψύχωνε, K: ἐμψύχωνε G
 III 131 Αἶ ex Ἄ corr. K: Αἶ G
 IV 15 νέον· KG
 IV 26 Ἄφ' οὐ (sic) K: Ἄφ' οὐ G
 V 37 λύρα, KG
 V 42 ἀνθρώποι K: ἀνθρώποι G: ἀνθρωποι G²⁴
 V 82 ἐρώτων, KG
 V 118 ὦραι, K: ὦραι, G: ὦ- G²⁴
 V 123 Χρόνος K: χρόνος G
 VI 20 ρεῦμα. KG
 VI 54 μισητὸν K: μισητὸν G
 VI 57 βαθέως K: βαθέως G²⁵
 VI 61 ἀκέρως K: ἀκαίρως G
 VI 101 χαρὰν K: χαρὰν, G
 VI 103 ἥλιος K: ἥλιος, G
 VII 22 ὀπίσω K: ὀπίσω G
 VII 71 σύνθη KG: συνθή G²⁴
 VIII 23 τρυγύρω τοὺς K: τοὺς τρυγύρω G
 VIII 42 λαμπροί, K: λαμπροί, G
 VIII 46 πότε, K: πότε G
 VIII 89 ἀνάστε- K: ἀναστε- G

24. Πρβ. ἐδῶ 3.4.2.

25. Πρβ. ἐδῶ 3.4.3.

VIII	107	μον· - ἀτάρακτον K: μον· - Ἀτάρακτον G
IX	9	χωρ δέως ποτέ ἴνα φθάσωμεν del. et ἀλλὰ ποτέ δὲν φθάνομεν suprascr. K: ἀλλὰ ποτέ δὲν φθάνομεν G
X	47	θάλασσαν K: θάλασσαν, G
X	57	ὕψιλούς K: ὑψηλούς· G
X	68	σιγάουσι ex σιγάσι corr. K: σιγάουσι G
X	99	ψυχῆς fortasse ex φωνῆς corr. K: ψυχῆς G
X	108	ἧ fortasse ex οἶ corr. K: ἧ G
X	132	πετάουσι ex πετάσι corr. K: πετάουσι G
X	153	Ψαρῶν,) KG
XII	21	Μὲ P: Με' P ^o ²⁶
XII	22	μὲ P: με' P ^o
XIII	27	Ἀπὸ P: ἀπὸ P ^o
XIII	146	ἄς P: Ἄς P ^o
XIV	51	ἀνθηρὸν P: ἀνθερὸν P ^o ²⁷
XIV	118	μὲ P: με' P ^o
XV	128	ἰδοῦ P: Ἰδοῦ P ^o
XVI	6	ἴσ P: ἴς P ^o
XVI	14	μὲ P: με' P ^o
XVIII	46	τόσαι P: τόσαι P ^o
XIX	7	ὀπίσω, P: ὀπίσω, P ^o
XIX	65	σε.— P: σε P ^o

3.6. Ὁ Pontani υἰοθετεῖ στὴν ἔκδοσή του τὸ ἀρνητικὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (apparatus criticus negativus) καὶ γι' αὐτὸ σημειώνει μόνο τις γραφές ποὺ διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ ὁ ἴδιος υἰοθέτησε στὸ κείμενο, χωρὶς νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπαναλάβει τὴν τελευταία στὸ ὑπόμνημα μὲ τὴ σύγχρονη δὴλωση τῆς πηγῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία παραδίδεται. Ὑπάρχουν ἐπίσης περιπτώσεις²⁸ ὅπου ἡ γραφή ποὺ υἰοθετεῖται στὸ κείμενο εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Pontani (λ.χ. διόρθωση ἑνὸς ἤδη γνωστοῦ τύπου), χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ παραμικρὸ στὸ ὑπόμνημα. Τέτοιου εἴδους ἐπεμβάσεις ὁ ἀναγνώστης δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τις διακρίνει, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ τις ἐλέγξει, ἐφόσον δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν editio

26. Οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ ποὺ ἀφοροῦν τὴ συλλογὴ τοῦ Παρισιοῦ (P), λείπουν ἐντελῶς ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης Pontani. Τὸ siglum P^o = F. M. Pontani, Ἀνδρέα Κάλβου Ὁδαί, ὁ.π.

27. Πρβ. ἐδῶ 3.4.4.

28. Λόγω τῆς μορφῆς τοῦ ὑπομνήματος δὲν ἀναφέρει λ.χ. καθόλου τοὺς τύπους τῶν «Ἠμαρτημένων» τῆς Γενεύης· θεωρεῖται λ.χ. περιττὴ ἡ ἀναγραφὴ: III 20 κατασχισμένα G^o: κατεσχισμένα KG καὶ ἀντ' αὐτοῦ σημειώνεται ἀπλῶς: III 20 κατεσχισμένα. K, ὅποτε δὲ γίνεται φανερὴ ἡ ἀληθινὴ πηγὴ τῆς γραφῆς «κατασχισμένα» ποὺ υἰοθετεῖται στὸ κείμενο. Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ ὑποθέσει ὁ ἀναγνώστης εἶναι ὅτι ἐν προκειμένῳ τὴν πηγὴ ἀποτελεῖ τὸ κείμενο τοῦ G (καὶ ὄχι τῶν Errata). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τις ἄλλες 7 περιπτώσεις τῶν Errata. Κατ' ἐξάιρεση σημειώνονται μόνο οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ διόρθωση ἔχει γίνει ἀπὸ τὸ χερί τοῦ ποιητῆ στὸ ἀντίτυπο τῆς Société de Lecture τῆς Γενεύης.

princeps' ὁ κριτικός ἐκδότης πρέπει νὰ τὶς σημειώνει στὸ ὑπόμνημα. Ἀκόμη θὰ ἔπρεπε ὁ Pontani νὰ εἶχε σημειώσει πρὶν ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τὰ sigla τῶν ἐκάστοτε μαρτύρων τῆς παράδοσης ἀπ' ὅπου ἀντλεῖται τὸ πρὸς ἀποκατάσταση κείμενο (apparatus codicum et editionum), διαφορετικὰ τὸ κριτ. ὑπόμνημα εἶναι ἔλλιπες καὶ δίνει ἀφορμὴ γιὰ παρανοήσεις, πού καὶ ὁ ἴδιος ὁ Pontani θὰ ἐπιθυμοῦσε ἀσφαλῶς νὰ ἀποφύγει²⁹.

3.7. Μὲ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις ἐπιχειρήθηκε μιὰ διερεύνηση τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ F. M. Pontani ἐφάρμοσε τὶς κύριες ἀρχές πού εἶχε θέσει γιὰ τὴν ἔκδοσή του. Εἶναι φανερὴ ἡ πρόθεσή του νὰ μείνει ὅσο γίνεται πιστός στὸ κείμενο τῶν ἀρχικῶν ἐκδόσεων, ὅσο κι ἂν ὁ φόβος του διακρίνει μερικές φορές τυπογραφικὰ σφάλματα ἐκεῖ ὅπου πρόκειται ἀπλῶς γιὰ μιὰ ἀκόμη ὀρθογραφικὴ ἢ μορφολογικὴ ἰδιαιτερότητα τοῦ ποιητῆ. Μὲ τὶς ἐπεμβάσεις αὐτές³⁰, ὅμως, καὶ μάλιστα ὄχι πάντοτε πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση, διορθώνει τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ καὶ ὄχι τὸ ὑποτιθέμενο σφάλμα τοῦ τυπογράφου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ρίχνοντας τὸ κύριο βᾶρος τῆς προσπάθειάς του στὴν ἀντιβολὴ τῶν 15 μεταγενέστερων ἐκδόσεων τῶν Ὠδῶν, δὲ δείχνει τὴν ἀπαιτούμενη προσοχὴ καὶ σχολαστικότητά στὴν ἀντιβολὴ τῶν μοναδικῶν ἔγκυρων μαρτύρων τῆς παράδοσης καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν καταγραφή τῶν παρατηρήσεών του στὸ ὑπόμνημα.

4.1. Ἡ διαπίστωση σφαλμάτων καὶ ἐλλείψεων στὴν ἔκδοση Pontani δὲν εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ψέξει τὴν ἔκδοση. Ἀντίθετα οἱ διαπιστώσεις αὐτές θὰ ἀποτελέσουν τὶς στέρεις βάσεις γιὰ νὰ ξαναστηθεῖ τὸ οἰκοδόμημα τῶν Ὠδῶν πλησιέστερα πρὸς τὴ θέληση τοῦ ποιητῆ καὶ μὲ περισσότερη ἀκρίβεια καὶ ἐπιμονὴ στὰ ἐνδιάμεσα στάδια τῆς ἀμφιβολίας καὶ ἀμφιταλάντευσης πού δοκίμασε ἡ εὐαισθησία του, ὥσπου νὰ φτάσουν οἱ Ὠδὲς στὴ μορφὴ πού μᾶς παραδόθηκαν μέσω τῶν πρώτων ἐκδόσεών τους.

4.2. Κύριο μέλημα μιᾶς νέας κριτικῆς ἔκδοσης τῶν Ὠδῶν θὰ ἀποτελέσει ἡ πιστὴ ἀναπαραγωγή³¹ τῆς editio princeps κάθε συλλογῆς, μὲ ἐλάχιστες τροπο-

29. Γιὰ παράδειγμα στὸ χωρίο XVI 6 'σ P ὁ Pontani διορθώνει σὲ 'ς, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν χωρίων XIII 11, XIII 82, XVI 33, XVI 34, XIX 22 κ.ἄ., χωρὶς νὰ ἀναφέρει στὸ ὑπόμνημα ὅτι πρόκειται γιὰ διόρθωση δική του. Τὸ ἴδιο καὶ στὸ χωρίο XVIII 46 διορθώνει: τόσαι χωρὶς νὰ σημειώνει τὴ γραφὴ τόσαι τῆς ἔκδ. τοῦ Παρισιοῦ.

30. Γιὰ παράδειγμα πρβ. ἐδῶ 3.3.3.

31. Δὲν ἀποτελεῖ σχῆμα λόγου ἡ ἔκφραση «πιστὴ ἀναπαραγωγή». Μιὰ νέα κριτικὴ ἔκδοση θὰ μείνει ἀπόλυτα πιστὴ στὴν ἐκάστοτε μορφὴ τῆς editio princeps. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε θὰ διατηρηθεῖ ἡ βαρεία πρὶν ἀπὸ κόμμα, ἐνῶ ἀντίθετα διατηρεῖται ἡ ὀξεία πρὶν ἀπὸ ἄνω τελεία, κατὰ τὴ συνῆθεια πάντα τοῦ ποιητῆ. Ἐπίσης τὸ ἀρκτικὸ γράμμα κάθε Ὠδῆς τῆς συλλογῆς τῆς Λύρας θὰ εἶναι ἄτονο καὶ μεγαλύτερο σὲ διαστάσεις, ἀκριβῶς ὅπως τὸ θέλησε ἡ καλαισθησία τοῦ ποιητῆ στὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ θέση τοῦ πέμπτου στίχου κάθε στροφῆς.

ποιήσεις, και μάλιστα μόνο σε περιπτώσεις όπου η παρουσία τυπογραφικού σφάλματος είναι έκδηλη³², και αφού μελετηθούν προηγουμένως σχολαστικά τα δεδομένα της συλλογής, μέσα στην οποία άπαντὰ τὸ σφάλμα (στην περίπτωση τῆς *Λύρας* με τὴ βοήθεια τῆς ὀρθογραφίας τοῦ αὐτογράφου καὶ τοῦ «Πίνακα»).

4.3. Θὰ τηρηθοῦν αὐστηρὰ τὰ ὅρια μεταξύ τῶν δύο συλλογῶν, δηλαδή συμπεράσματα ποὺ ἀφοροῦν τῇ μιᾷ συλλογῇ δὲν πρόκειται νὰ γενικευτοῦν καὶ στὴν ἄλλη, ἐφόσον δὲ συντρέχουν ἐπὶ πλέον λόγοι γιὰ κάτι τέτοιο. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ ἀποφευχθεῖ ἡ παγίδα τῆς ἐνοποίησης τύπων ποὺ ὀφείλονται σὲ ἔλλειψη σιγουριᾶς ἢ σὲ ἐξέλιξη τῆς γλωσσικῆς ἐμπειρίας τοῦ ποιητῆ.

4.4. Δὲ χρειάζεται ἐπίσης νὰ ξανατονιστεῖ ἡ ἀνάγκη διατήρησης κάθε μορφολογικῆς ἢ ὀρθογραφικῆς ἰδιαιτερότητας ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ ποιητῆ ἢ τῆς ἐποχῆς του.

4.5. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ θὰ ἀπαλλάξει τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ἀπὸ τὸν φόρτο τῶν ἀβλεπτημάτων ἢ διορθωτικῶν προτάσεων τῶν διαφόρων ἐκδόσεων, ποὺ ἔπονται τῆς editio princeps τῶν δύο συλλογῶν. Ἐφόσον ἡ ἀξία τους γιὰ τὴν ὀριστικὴ μορφή τοῦ καλβικοῦ κειμένου εἶναι ἀνύπαρκτη³³, ἡ παράλειψή τους δὲν πρόκειται νὰ ἐπιφέρει τὴν παραμικρὴ δυσάρεστη συνέπεια στὴν πορεία πρὸς τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἐλληνικῶν ποὺ θέλησε ὁ ἴδιος ὁ ποιητῆς. Οἱ κατὰ καιροὺς ἐκδότες τῶν Ὠδῶν θὰ μνημονεύονται μόνον ἐφόσον κάποια πρότασή τους υἱοθετεῖται ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτὴ. Καὶ οἱ περιπτώσεις αὐτὲς θὰ εἶναι μάλλον ἐλάχιστες. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς ἐκδόσεις αὐτὲς ἀρκεῖ, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, νὰ γίνῃ ἀναλυτικὴ παρουσίασή τους στὰ Προλεγόμενα τῆς Κριτικῆς Ἐκδόσεως, σὲ εἰδικὸ κεφάλαιο: «Ἱστορία καὶ τύχες τοῦ καλβικοῦ κειμένου».

4.6. Στὴ νέα ἔκδοση εἶναι ἀναγκαῖο, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ παραπάνω, νὰ ἐφαρμοστεῖ τὸ θετικὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (apparatus criticus positivus), ποὺ ἀπαλλάσσει μὲ τὴ διατύπωσή του ἀπὸ ἀσάφειες καὶ τυχὸν παρερμηνεῖες τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου. Ἡ παράλληλη προσθήκη ἐνὸς apparatus codicum δὲν θεωρεῖται ἐν προκειμένῳ ἐντελῶς ἀπαραίτητη, ἐφόσον γιὰ τὴ συλλογὴ τῆς *Λύρας* ἀρκοῦν μόνο: K G G^{cr} G^{cr2} καὶ γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν *Λυρικῶν*: P. Ἡτοι:

32. Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ἡ δυσκολία ποὺ ἀντιμετωπίζει πολλές φορές ὁ κριτικὸς ἐκδότης προκειμένου νὰ διορθώσει ἀσυνέπειες (ἐνίοτε καὶ μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὥδης), ὅταν ἡ παρουσία τυπογραφικοῦ σφάλματος δὲν εἶναι ἐκδηλῆ, ἀλλὰ ἀπλῶς εἰκάσιμη. Γιὰ παράδειγμα τὸ χωρίο: I 86 *κλίμα σου* G σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ χωρίο I 111 *μοῖρά μου* KG. Θὰ ἐπιθυμοῦσε κανεὶς νὰ διορθώσει (ἀκολουθώντας τὸ K) σὲ *κλίμά σου* κατὰ τὸ *μοῖρά μου*. Ὅμως ὁ τύπος *κλίμα σου* θὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ συνειδητὴ ἐπιλογὴ τοῦ ποιητῆ γιὰ μετρικούς λόγους (πρβ. Ἐπισημείωσις, Β), ἢ ὅποια θὰ ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἐφαρμοστεῖ καὶ στὸ *μοῖρα μου*, ἀλλὰ τὸ ἀδόκιμο τοῦ τύπου γιὰ τὸ αἰσθητήριό τοῦ ποιητῆ δὲν τὸ ἐπέτρεψε.

33. Βλ. ἐδῶ σσμ. 13.

- K Ἰωνίας [χφ τῶν Ὁδῶν I-X τῆς *Λύρας*, αὐτόγραφο τοῦ Κάλβου]. Βιβλιοθήκη Sainte-Généviève Παρισιῦ, ἀρ. 3408.
 G *Η ΛΥΡΑ. Ὁδοὶ Ἀ. Κάλβου Ἰωαννίδου τοῦ Ζακυνθίου*, ἐν Γενέβῃ, Ἐκ τῆς τυπογραφίας Guile. Fick., ΑΩΚΔ [= 1824].
 G^{cr} «Τῶν Ἠμαρτημένων Διόρθωσις», G, σελ. 154.
 G^{cr2} Αὐτόγραφες προσθήκες τοῦ Κάλβου στὰ G^{cr} τοῦ ἀντίτυπου τῆς G ἀρ. 12968, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Société de Lecture τῆς Γενεύης.

4.7. Προσπάθεια ιδιαίτερη θὰ καταβληθεῖ, τέλος, νὰ περιοριστεῖ αἰσθητὰ ἡ ἔκταση τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος στὰ ἐντελῶς ἀπαραίτητα, μὲ βάση τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴ συντομία στὶς μνεῖες, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀποβαίνει σὲ βᾶρος τῆς πληρότητας, καὶ σὲ ἀπόλυτη συμφωνία πάντοτε μὲ τὶς ἰσχύουσες ἀρχές³⁴ μιᾶς κριτικῆς ἔκδοσης.

5. Δεῖγμα ἐφαρμογῆς τῆς νέας κριτικῆς ἔκδοσης:

ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ: *Η ΛΥΡΑ*

Ὁδὴ πρώτη

Ὁ Φιλόπατρις

στροφή α΄.

Ω φιλόπατρις,

ὦ θαυμασία νῆσος,

Ζάκυνθε· σὺ μοῦ ἔδωκας

τὴν πνοήν, καὶ τοῦ Ἀπόλλωνός

τὰ χρυσᾶ δῶρα!

5

β΄.

Καὶ σὺ τὸν ὕμνον δέξου·

ἐχθαίρουσιν οἱ Ἀθάνατοι

τὴν ψυχὴν, καὶ βροντάουσιν

ἐπὶ τὰς κεφαλὰς

τῶν ἀχαρίστων.

10

1 Ω sic G: Ὁ Κ πατρις, G: πατρις; K 4 Ἀπόλλωνος G: Ἀπόλλωνος ex Ἀπόλλωνος corr. K 5 δῶρα! G: δῶρα. K 7 ἐχθαίρουσιν G: Ἐχθαίρουσιν K 8 βροντάουσιν G: βροντάοσι K

34. Ἡ μόνη παρέκκλιση ἀφορᾷ τὰ σημεῖα στίξης, πού στὴν περίπτωση τῶν Ὁδῶν ἐνδιαφέρουν ιδιαίτερα, ἐφόσον ἀποσκοποῦμε στὴν πιστὴ ἀπόδοση τῆς θέλησης τοῦ ποιητῆ καὶ δὲν ἀκολουθοῦμε τοὺς κανόνες πού ἰσχύουν στὴν περίπτωση κριτικῆς ἔκδοσης ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν κειμένων.

γ'.

Ποτὲ δὲν σὲ ἐλησμόνησα,
ποτέ — Καὶ ἡ τύχη μ' ἔβριψε
μακρὰ ἀπὸ σέ· μὲ εἶδε
τὸ πέμπτον τοῦ αἰῶνος
εἰς ξένα ἔθνη.

15

δ'.

Ἄλλὰ εὐτυχῆς, ἢ δύστηνος,
ὅταν τὸ φῶς ἐπλούτη
τὰ βουνὰ, καὶ τὰ κύματα,
σὲ ἐμπρὸς τῶν ὀφθαλμῶν μου
πάντοτες εἶχον.

20

ε'.

Σὺ, ὅταν τὰ οὐράνια
ρόδα με' τὸ ἀμαυρότατον
πέπλον σκεπάζῃ ἢ νύκτα,
σὺ εἶσαι τῶν ὀνείρων μου
ἡ χαρὰ μόνη.

25

ς'.

Τὰ βήματά μου ἐφώτισε
ποτὲ εἰς τὴν Αὐσονίαν,
γῆ μακαρία, ὁ ἥλιος·
'κεῖ καθαρὸς ὁ ἀέρας
πάντα γελᾷ.

30

11 ἐλησμόνησα, G: ἀλησμόνησα K 12 ἔβριψε G: ἔριξε K 14 αἰῶνος G: αἰῶ-
νος ex αἰόνος corr. K 15 εἰς G: Εἰς K 16 δύστηνος, K: δύστηνος G 17 ὅταν G:
Ὅταν K 20 πάντοτες G: Πάντοτε K 22 ρόδα G: ῥόδα, K ἀμαυρότατον G:
ἀμαυρώτατον ex ἀ- corr. K 23 σκεπάζῃ ἢ νύκτα G: ἡ νύκτα ἐσκέπαζε K 24/25 εἶσαι τῶν
ὀνείρων μου / ἡ χαρὰ μόνη G: εἶσουν ἡ χαρὰ / τῶν ὀνείρων μου K 27 Αὐσονίαν G: αὐσονίαν
K 29 'κεῖ K: κεῖ G 30 πάντα G: πάντα ex πᾶ- corr. K

ζ´.

Ἐκεῖ ὁ λαὸς ἠτύχησεν·
ἐκεῖ ἢ Παρνάσαι κόραι
χορεύουν, καὶ τὸ λύσιον
φύλλον αὐτῶν τὴν λύραν
ἔκει στεφανώνει.

35

η´.

Ἄγρια, μεγάλα τρέχουσι
τὰ νερὰ τῆς θαλάσσης,
καὶ ῥίπτονται, καὶ σχίζονται
βίαια ἐπὶ τοὺς βράχους
ἄλβιονεῖους.

40

θ´.

Ἀδειάζει ἐπὶ τὰς ὄχθας
τοῦ κλεινοῦ Ταμησοῦ,
καὶ δύναμιν, καὶ δόξαν,
καὶ πλοῦτον ἀναρίθμητον
τὸ ἀμαλθεῖον.

45

ι´.

Ἐκεῖ τὸ αἰόλιον φύσημα
μ´ ἔφερεν· ἢ ἀκτῖνες
μ´ ἔθρεψαν, μ´ ἐθεράπευσαν
τῆς ὑπεργλυκυτάτης
ἐλευθερίας.

50

ια´.

Καὶ τοὺς ναοὺς σου ἐθαύμασα
τῶν Κελτῶν ἱερὰ
πόλις· τοῦ λόγου ποία,
ποία εἰς ἐσὲ τοῦ πνεύματος
λείπει ἀφροδίτη;

55

31 ἠτύχησεν G: ἠτύχησε K 35 ἔκει K: κεῖ G 38 ῥίπτονται G: ῥίχνονται K 40 ἄλ-
βιονεῖους G: Ἄλβιονεῖους K 41 Ἀδειάζει G: Ἀδιάζει K 45 ἀμαλθεῖον G: Ἀμαλθεῖον K
47 ἀκτῖνες G: ἀκτίνες K 50 ἐλευθερίας G: Ἐλευθερίας K 53 ποία G: ποῖα K 54 ποία
G: ποῖα K

ιβ'.

Χαῖρε Αὔσονία, χαῖρε
καὶ σὺ Ἄλβιων, χαιρέτωσαν
τὰ ἔνδοξα Παρίσια·
ώραῖα καὶ μόνη ἢ Ζάκυνθος
μὲ κυριεύει. 60

ιγ'.

Τῆς Ζακύνθου τὰ δάση,
καὶ τὰ βουνὰ σκιώδη,
ἤκουον ποτὲ σημαίνοντα
τὰ θεῖα τῆς Ἀρτέμιδος
ἀργυρᾶ τόξα. 65

ιδ'.

Καὶ σήμερον τὰ δένδρα,
καὶ τὰς πηγὰς σεβάζονται
δροσεράς οἱ ποιμένες·
αὐτοῦ πλανῶνται ἀκόμα
ἢ Νηρηίδες. 70

ιε'.

Τὸ κῦμα ἰώνιον πρῶτον
ἐφίλησε τὸ σῶμα·
πρῶτοι οἱ ἰώνιοι Ζέφυροι
ἐχάιδευσαν τὸ στῆθος
τῆς Κυθереΐας. 75

ις'.

Κ' ὅταν τὸ ἐσπέριον ἄστρον
ὁ οὐρανὸς ἀνάπτῃ,
καὶ πλέωσι γέμοντα ἔρωτος
καὶ φωνῶν μουσικῶν
θαλάσσια ξύλα· 80

61 δάση G: δάση ex δάσει fort. corr. K 65 ἀργυρᾶ G: Ἀργυρᾶ K 67/68 καὶ τὰς πηγὰς σεβά-
ζονται / δροσεράς οἱ ποιμένες G: τὰς πηγὰς δροσεράς / ὁ κληγὸς σεβάζεται K 70 Νηρηίδες G:
'Αναραῖδα K 71 ἰώνιον G^{sr2}: ἰόνιον G: Ἰώνιον K 73 ἰώνιοι G^{sr2}: ἰόνιοι G: Ἰώνιοι
K 76 K' δ- pro Kι δ- poeta more illius saeculi scrips. 78 πλέωσι G: πλέουσι K 80 ξύλα
G: ξύλα K

ιζ΄.

Φιλεῖ τὸ ἴδιον κῦμα,
οἱ αὐτοὶ χαϊδεύουν Ζέφυροι
τὸ σῶμα καὶ τὸ στήθος
τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων,
ἄνθος παρθένων. 85

ιη΄.

Μοσχοβολάει τὸ κλίμα σου,
ὦ φιλτάτη πατρίς μου,
καὶ πλουτίζει τὸ πέλαγος
ἀπὸ τὴν μυρωδιάν
τῶν χρυσῶν κήτρων. 90

ιθ΄.

Σταφυλοφόρους ρίζας,
ἐλαφρά, καθαρὰ,
διαφανῆ τὰ σύννεφα
ὁ βασιλεὺς σοῦ ἐχάρισε
τῶν Ἀθανάτων. 95

κ΄.

Ἡ λαμπὰς ἢ αἰώνιος
σοῦ βρέχει τὴν ἡμέραν
τοὺς καρποὺς, καὶ τὰ δάκρυα
γίνονται τῆς νυκτὸς
εἰς ἐσὲ κρίνοι. 100

κα΄.

Δὲν ἔμεινεν ἔαν ἔπεσε
ποτὲ εἰς τὸ πρόσωπόν σου
ἢ χιῶν· δὲν ἐμάρανε
ποτὲ ὁ θερμὸς Κύων,
τὰ σμάραγδά σου. 105

81 Φιλεῖ τὸ ἴδιον κῦμα, G: Τὸ ἴδιον κῦμα, οἱ Ζέφυροι, sed postea οἱ Z. del. et φιλεῖ ante Τὸ ἴδιον add. K 82 οἱ αὐτοὶ χαϊδεύουν Ζέφυροι G: καὶ φιλοῦν καὶ χαϊδεύουν verba καὶ φιλοῦν καὶ del. οἱ αὐτοὶ suprascr. et Ζέφυροι post χαϊδεύουν add. K 83 σῶμα G: σῶμα, K 84 Ζακυνθίων, K: Ζακυνθίων G 85 ἄνθος G: ἄνθος K 86 κλίμα G: κλιμά K 87 μου, G: μου· K 88 πέλαγος G: πέλαγος ex -γον fort. corr. K 93 σύννεφα G: σύννεφα, K 101 ἔαν G: ἄν K 104 ποτὲ G: ποτέ, K

κβ´.

Εἶσαι εὐτυχής· καὶ πλέον
σὲ λέγω εὐτυχέστεραν,
ὅτι σὺ δὲν ἐγνώρισας
ποτὲ τὴν σκληρὰν μάστιγα
ἐχθρῶν, τυράννων. 110

κγ´.

Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ἢ μοῖρά μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα. 115

110 ἐχθρῶν G: Ἐχθρῶν K 113 εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος G: ὁ θάνατος εἶναι γλυκὺς verba ὁ θάνατος ante εἶναι del. et post γλυκὺς add. K.

Ἄμβροῦργο

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΣΣΗΣ